

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

На пошану професора, ректора Руслана
Постоловського

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 21

Рівне – 2011

УДК 94+94 (477)
ББК 63.3(0)
А-437

Рецензенти:

Віднянський Степан – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу
всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України
Макар Юрій – професор, доктор історичних наук, заслужений діяч науки і
техніки України, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилок Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог)

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-
Подільський)

Стокосос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ)

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць
Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск
21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

УДК 94+94(477)
ББК 63.3(0)

Згідно постанови президії ВАК України часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та
всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного
університету, протокол № 11 від 24 червня 2011 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки
авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 978-617-601-015-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2011

НІМЕЧЧИНА НА ШЛЯХАХ «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»: АДМІРАЛ А. ФОН ТІРПІЦ І ПРОГРАМА БУДІВНИЦТВА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ

У статті досліджено зміст і направленість німецької програми спорудження потужного військово-морського флоту на рубежі XIX – XX ст. Визначена провідна роль адмірала А. фон Тірпіца в цьому процесі.

Ключові слова: Німецька імперія, військово-морський флот, «світова політика, адмірал А. фон Тірпіц.

В статье исследовано содержание и направленность немецкой программы сооружения сильного военно-морского флота на рубеже XIX – XX вв. Определена ведущая роль адмирала А. фон Тирпица в этом процессе.

Ключевые слова: Немецкая империя, военно-морской флот, «мировая политика», адмирал А. фон Тирпиц.

In the article content and orientation of the German program structure of a strong navy at the turn of the XIX - XX centuries. Defined the leading role of Admiral von Tirpitz in this process.

Keywords: German Empire, the Navy, «World Politics, Admiral von Tirpitz.

Характерною особливістю політичного розвитку та діяльності Німецької імперії на міжнародній арені в останнє десятиліття XIX століття стало подальше посилення шовіністичних тенденцій у німецькому суспільстві та їхній вплив поряд з геополітичною теорією й експансіоністськими пангерманськими ідеями на колоніальну діяльність і перехід на доктринальному та конкретно-прикладному рівнях до «світової політики та створення потужного військово-морського флоту. Підписання Гельголанд-Занзібарського договору 1890 р. і зміни у зовнішньополітичному курсі Німеччини після відставки канцлера Бісмарка призвели до нової активізації націоналістичних сил. Керуючись насамперед ідеями континентального (серединноєвропейського) розширення, колоніалізму та експансіонізму взагалі, вони прагнули до посилення німецьких позицій як у Європі, так і в світі шляхом активізації участі імперії Вільгельма II у завершальному етапі поділу світу.

Міцним підґрунтям для реалізації німецьких планів «світової політики мали стати сильний військово-морський флот і реальні

теоретичні концептуальні побудови, які б виправдовували і доводили необхідність подібних планів. На теоретичній ідейній основі «світової політики ми зупинилися вище. Щодо німецької програми будівництва сильного військово-морського флоту, то це питання набуло особливої актуальності з другої половини 90-х років XIX ст. Мета пропонованої наукової розвідки – показати взаємозв'язок німецької геополітики, геостратегії і планів створення потужного військово-морського флоту як знаряддя боротьби кайзерівської Німеччини за «місце під сонцем».

Головними прихильниками і пропагандистами «безмежних» флотських планів виступали сам імператор Вільгельм II і керівні кола націонал-ліберальної та імперської партії. Це яскраво проявилось у виступі в рейхстазі 1 грудня 1896 р. націонал-ліберала і одного з діячів Пангерманського союзу Г.Пааше. Він заявив: «Німеччина є і залишається світовою державою і повинна у певному розумінні проводити політику ствердження своєї світової могутності... Ми повинні захищати наше світове становище за допомогою флоту» [1]. Наступного дня у такому ж дусі висловився лідер імперської партії крупний промисловець В.Кардорф: «Я знаходжуся на крайньому правому фланзі прихильників морського флоту і мої бажання йдуть досить далеко» [2]. Стосовно імператора, то він ще у січні 1895 р. доводив лідерам провідних правлячих партій необхідність будівництва великого військово-морського флоту. Думку про флот він пов'язував з економічним розвитком Німеччини і неминучою боротьбою за колонії. Через два роки він писав: «Ясніше ясного, як нерозумно було десять років назад розпочати колоніальну політику, не маючи флоту, і давати її розмах, не турбуючись одночасно про відповідне будівництво флоту» [3].

Серед основних аргументів прихильників значного збільшення військово-морського флоту фігурували такі, як необхідність забезпечити збут німецької промислової продукції і доставку сировини, «за допомогою морської торгівлі»; те, що «безприкладний ріст німецької морської торгівлі, суднобудування та інших видів промисловості, зв'язаних з нею, а також колоніальні здобутки, які служать опорними пунктами, не мають відповідного захисту», тоді як «найкращий захист вітчизняних берегів, віддалених колоній і торгового флоту полягає у бойовому лінійному флоті, здатному вийти в море, дати бій головним

морським силам противника і якщо не відібрати у нього панування на морі, то хоча б похитнути його» [4]. На нашу думку, це є прямим підтвердженням нерозривного зв'язку між колоніальною і флотською політикою, необхідності будівництва крупного військово-морського флоту з завданням збереження і розширення німецьких заокеанських колоніальних володінь і опорних пунктів.

Водночас у рейхстазі та уряді були впливові сили, які виступали проти флотських планів або ставилися до них дуже стримано. Це, перш за все, представники військових кіл, які боялися, що будівництво великого флоту викличе зменшення асигнувань на сухопутну армію. Крім них не бачили необхідності у розширенні планів військово-морського будівництва депутати від соціал-демократичної партії і католицької партії «Центру», представники Вільнодумного союзу і аграріїв. Проти будівництва крупного військового флоту також виступав найвпливовіший представник МЗС Гольштейн, який вважав достатнім створення морського флоту для берегової оборони.

У цій ситуації німецький імператор і профлотські кола не хотіли миритися з тим, що рейхстаг і уряд так повільно повертаються у бік активної політики посилення морських озброєнь. Вільгельм II навіть збирався розпустити рейхстаг і провести зміни в уряді. Наслідком таких його планів стало призначення у 1897 р. контрл-адмірала А. фон Тірпіца (1849 – 1930) на посаду статс-секретаря з військово-морських справ, а Б.Бюлова (1849 – 1929) – статс-секретарем міністерства закордонних справ.

Тірпіц обґрунтував нову стратегічну військову концепцію – боротьби проти Англії за світове панування. Основою своєї політичної стратегії він запропонував ідею ризику. Суть її зводилася до наступного: ризик, загроза поразки, важких втрат або відчутних ударів можуть змусити Англію уникати зіткнення з її німецьким конкурентом. Тірпіц був першим, хто відчув основну тенденцію розвитку інтересів експансіоністських монополістичних кіл Німеччини – створення могутнього бойового лінійного флоту, здатного залучити на бік Німеччини нових союзників і протистояти основному економічному, морському і колоніальному супротивнику в особі Великобританії. Пізніше Тірпіц сформулював основні положення своєї концепції у вигляді триєдиного завдання:

по-перше, потрібно виграти час для створення могутнього військово-морського флоту;

по-друге, необхідно у зовнішній політиці уникати небезпечних інцидентів, які б привели до війни з якоюсь європейською державою;

по-третє, слід шукати «рівновагу сил» на морях шляхом зближення з Росією і Японією для протидії Англії.

Основну стратегічну мету німецького військово-морського флоту він визначив як «посилення нашої політичної могутності і нашого значення проти Англії» [5].

Тірпіц одержав підтримку нового керівника дипломатичного відомства Бюлова. Ще його попередник А.Маршалл навесні 1897 р. зазначив: «Питання про те, чи повинна Німеччина проводити світову політику, нерозривно зв'язане з іншим питанням: має чи не має Німеччина світові інтереси. І він доводив, що німецькі купці, судновласники, експортери, колоністи і колонізатори «розставляють фігури на великій шаховій дошці світу і чекають, що ми їх захистимо і використаємо» [6]. В умовах, коли морські плани Тірпіца стали одним з головних питань політичної боротьби в Німеччині, саме Бюлов забезпечив їх остаточну підтримку і реалізацію на шляху «світової політики». Статс-секретар МЗС своє головне завдання бачив у тому, щоб шляхом переговорів з лідерами партій будь-яким способом протягнути флотські плани Тірпіца через рейхстаг. У зв'язку з цим Бюлов говорив: «Політичні партії і, в першу чергу, їхні вожді підуть за нами тільки тоді, коли ми створимо в країні сильну течію за будівництво флоту. Нам доведеться забити у «національний барабан» (малося на увазі роздування широкомасштабної пропагандистської кампанії з метою просування законів про військово-морське будівництво від початкових відомчих планів до їх практичного здійснення – С.Т.) [7].

Наприкінці листопада 1897 р. перед відкриттям сесії рейхстагу морський законопроект Тірпіца був опублікований. На нашу думку, це було зроблено з тією метою, щоб опозиція не мала часу опублікувати вагомі контраргументи. Щоправда, забігаючи наперед, відзначимо, що на перших порах Тірпіц не зумів реалізувати свій задум. Законопроект передбачав збільшення німецького флоту до кінця 1904 р. до 19 лінійних кораблів (дві ескадри по вісім кораблів, один флагманський і два резервних кораблі), 8 броненосців, 12 великих і 30 малих крейсерів. «Для

підтримки торгових інтересів Німеччина повинна мати у закордонному плаванні до 23 бойових одиниць. Асигнування на створення такого флоту зростали майже у два рази. Чисельність екіпажів кораблів збільшувалася з 1818 до 26637 чоловік» [8].

Засідання рейхстагу, яке мало вирішити долю флотського законопроєкту, відкрилося 30 листопада 1897 р. Однак, незважаючи на обґрунтування Вільгельмом II, Гогенлоє і Тірпіцом необхідності створення крупного військово-морського флоту як «фактору могутності», рейхстаг у цілому зайняв суперечливу позицію. Депутат від соціалістів Шенланк взагалі стверджував, що торгівля не потребує захисту флоту і критикував «світову політику» [9].

Тоді перед членами рейхстагу з промовою, яка стала його політичним дебютом, виступив Бюлов. Російський посол Остен-Сакен, який знаходився серед присутніх, у своїй депеші з Берліну повідомляв, що «Бюлов говорив упевнено, ясно і красномовно, хоча, по суті нічого і не сказав» [10]. Але головне, що керівник німецького зовнішньополітичного відомства проголосив готовність кайзерівської Німеччини до здійснення «світової політики» і завоювання «місця під сонцем» («Unter der Sonne»), тобто заявку Німеччини на свою долю у переділі світу. Бюлов, зокрема, підкреслив, що «пройшли ті часи, коли німець одному своєму сусідові залишав землю, іншому – море, а сам задовольнявся небом, де панує чиста доктрина. Ми нікого не хочемо відсувати в тінь, але ми вимагаємо для себе місця під сонцем» [11].

Однак рейхстаг все ще не затвердив законопроєкт Тірпіца, хоча й не відхилив: подальше обговорення відкладалося на кілька місяців. Саме за цей час у результаті активної діяльності прихильників створення крупного військово-морського флоту визначилося нове співвідношення сил. За даними органу пангерманців «Альдойче Блеттер, протягом грудня 1897 – лютого 1898 рр. у рейхстаг поступило 115 петицій з Німеччини і 50 петицій від німців за кордоном з вимогою затвердити законопроєкт про флот» [12]. Напередодні його нового обговорення 13 січня 1898 р. в Берліні відбулися великі збори впливових купців, промисловців, представників банків, які вимагали затвердження законопроєкту. З рефератом про флотську політику на них виступив лідер зацікавлених у позитивному розв'язанні питання про нарощування військово-морської могутності Німеччини парламентарійв гамбурзький судновласник А.Верман.

У пропагандистському забезпеченні програми будівництва німецького військово-морського флоту активну участь взяв сам Тірпіц, про що є свідчення в його спогадах. Тірпіц писав: «Я вважаю своїм правом і обов'язком роз'яснювати широким колам, які інтереси покладені на карту; потрібно було розширити вузький горизонт народу, пробудити свідомість культурного значення моря, яка раніше була відсутня у нього або приспана ходом нашого історичного розвитку; поглибити переконання в тому, що дійсність владно вказує нам цей шлях, якщо ми хочемо продовжити, не вдаючись до масової еміграції, той розквіт нашої перенаселеної вітчизни, який настав після введення протекціоністського тарифу Бісмарка». Герінген організував інформаційний відділ імперського морського відомства; він об'їхав університети, причому майже всі економісти – до Brentano включно – обіцяли йому повну підтримку. Шмоллер, Вагнер, Зерінг, Шумахер і багато інших заявляли, що затрати на флот є продуктивними... Так намітилося зрушення у трактуванні національно-політичних питань, яке було здоровою противагою безплідним соціально-політичним утопіям [13]. У результаті, 23 березня 1898 р. на засіданні рейхстагу флотський законопроект був затверджений.

Ця подія означала успіх не тільки Вільгельма II, Бюлова і Тірпіца, але й впливових фінансово-промислових кіл, які виступали за посилення позицій Німеччини як «світової держави на шляху зовнішньополітичної експансії». Так, Пангерманський союз зняряддя німецької «світової політики» вважав посилення морської могутності [14].

Для закріплення цього успіху був створений новий пропагандистський центр – Флотський союз на чолі з новим королем Албанії (у майбутньому) принцом В.Відом і редактором газет «Берлінер нойсте Нахріхтен» (орган промисловця Ф.Круппа) і «Берлінер політіше Нахріхтен» (орган прусського міністра фінансів І.Мікеля) В.Швейнбургом. Рупором новоствореної організації стала газета «Пост», яка виражала інтереси імперської партії і її лідера, впливового підприємця К.Штумма. правління союзу знаходилося в Берліні і складалося з 40 чоловік. На їх утримання витрачалося 24% річного бюджету Флотського союзу. Союз видавав щомісячник «флот те», щотижневик «Юбераль», а також «Альгемайне Маріне-Кореспонденц», «Флоттенярбух» і «Флоттенапрайс календер».

У першу чергу Флотський союз, спираючись на підтримку Пангерманського союзу і Колоніального товариства, почав проводити думку про необхідність створити ще більший флот, ніж передбачалося за законопроектом від 23 березня 1898 р. Здійснюючи агітацію за прийняття закону про збільшення військово-морського флоту, союз протягом 1898 – 1900 рр. розповсюдив 6 млн. примірників книг і брошур, організував 3600 доповідей і лекцій. Кошти на це надходили переважно у вигляді спеціальних пожертвувань від німецьких приватних осіб і досягли суттєвої цифри 411812 марок [15].

На деякий час, щоправда, відкрита пропаганда на користь нових озброєнь у Німеччині була зірвана її участю у роботі першої Гаазької конференції по роззброєнню (18 травня – 29 липня 1899 року). Однак реальних документів, які б передбачали заборону збільшення чисельності військ і військових бюджетів на п'ять років, а морського бюджету на трирічний термін, не було прийнято. Це розв'язало руки німецьким глашатаям нових планів збільшення армії і флоту під прикриттям захисту континентальних і заморських інтересів Німеччини. Виступаючи у рейхстазі 11 грудня 1899 року, Бюлов заявив: «Що робити, світ уже поділений ... Ми тільки тоді зможемо триматися на висоті, коли ми зрозуміємо, що для нас неможливе благополуччя без великої могутності, без сильної армії, без сильного флоту... У прийдешньому столітті німецький народ буде або молотом, або наковальнею» [16]. Через кілька днів уряд відкрито наголосив, що вносить на розгляд рейхстагу новий закон, який передбачає значне зростання морських озброєнь.

Нова морська програма Тірпиці викликала великі дебати, але її швидкій реалізації несподівано допоміг зовнішньополітичний фактор. У кінці грудня 1899 р. і на початку січня 1900 р. англійські військові кораблі затримали три німецькі пароплави – «Бундесрат», «Генерал» і «Герцог» за підозрою у провезенні контрабандних товарів для бурів. Бюлов зачитав це повідомлення кайзеру і закінчив його словами: «Немає такого вітру, який не приніс би чогось доброго». А Тірпиці додав: «Це той самий вітер, який нам необхідний, щоб привести наш корабель у гавань. Тепер флотський закон пройде. Ваша Величність повинна нагородити англійського командира орденом з подякою за проведення нашого флотського закону» [17]. В Німеччині розгорнулася бурхлива

антианглійська і профлотська кампанія. Бюлов навіть висловлював побоювання, чи не збирається Англія компенсувати свої невдачі у сухопутній війні проти бурів успішною морською війною проти Німеччини [18].

У цих умовах 12 червня 1900 р. рейхстаг остаточно затвердив нову морську програму, яка передбачала подвоєння німецького флоту і перетворення його у наймогутніший, після англійського, флот у світі. Згідно закону 1900 р., німецький флот до 1915 р. мав налічувати 38 лінійних кораблів, 14 броненосців і 38 легких крейсерів [19]. Це означало, що військово-морський флот, спрямований на боротьбу за оволодіння опорними пунктами далеко за європейськими кордонами Німеччини, перетворився в одне з головних знарядь її експансіоністської зовнішньої політики. Підтвердженням цього стало уже захоплення перших «опорних пунктів» – гарантованих місць за кордоном, які знаходяться під німецькою владою – на території Китаю і в басейні Тихого океану.

Закликаючи до переходу на рейки «світової політики» при сприянні могутнього флоту, кайзер під час спуску на воду броненосця влітку 1900 р. у Вільгельмсгафені проголосив: «Як потужно б'є океан у ворота нашої вітчизни і змушує нас утвердити як вищий закон своє місце у світі, закликає нас до світової політики. Океан необхідний для величі Німеччини, але він також показує, що на ньому і далеко по той бік його без Німеччини, без німецького імператора не повинно відбуватися жодної події» [20].

Таким чином, імперіалістичні кола Німеччини в кінці XIX ст. фактично остаточно стали на шлях широкомасштабної «світової політики, важливою ланкою якої була подальша колоніальна експансія з опорою на сильний військово-морський флот. Про це навесні 1900 р. відверто заявив князь Бюлов, водночас намагаючись, наскільки це було можливо, завуалювати агресивну спрямованість зовнішньополітичного курсу своєї держави. Він сказав: «Під словами «світова політика» я розумію тільки турботу про вирішення завдань, які постали перед нами, і впливають з росту нашої індустрії, нашої торгівлі та нашого судноплавства. Ми не можемо перешкоджати зростанню німецьких заморських інтересів. Ми не можемо стримувати нашу торгівлю, нашу промисловість, робочу силу, активність та інтелект. Ми не думаємо про те, щоб здійснювати агресивну, експансіоністську політику. Ми хочемо тільки захистити вагомні інтереси, які здобули

в усіх частинах світу в ході природного розвитку подій... Агресивні тенденції повністю чужі нам, ми не хочемо здійснювати ані авантюристичну, ні фантастичну політику, ми хочемо і в майбутньому розвиватися тільки в мирних умовах, як в економічному, так і в політичному плані»... [21] Насправді ці слова, як ми вже переконалися, були дуже далекі від реалій кінця XIX століття.

Найчіткіше принципова позиція німецьких експансіоністських кіл була сформована Пангерманським союзом: «Тільки при умові, що ми сильні на морях, великі морські держави дозволять нам створити серединноєвропейський економічний союз... і тільки при наявності широкої серединноєвропейської основи ми зможемо здобути світові позиції і в інших частинах земної кулі і втримати їх» [22]. В ідеології і практичній діяльності саме Пангерманського та Флотського союзів і Колоніального товариства наприкінці XIX ст. найяскравіше були виражені прагнення до реалізації німецьких континентальних і заокеанських колоніальних планів. Метою їх пропаганди стала політична й ідеологічна підготовка німецького суспільства до реалізації Німецькою імперією великої анексіоністської програми на континенті – «Серединна Європа» і за його межами – «світова політика». Ідейні основи такої політики остаточно склалися наприкінці XIX ст., поставивши Європу та світ перед серйозними доленосними випробуваннями, найважчим з яких стала Перша світова війна 1914 – 1918 років.

Підсумовуючи, зазначимо, що перехід наприкінці XIX ст. до «світової політики» супроводжувався загарбанням Німеччиною нових колоній і розгортанням гонки морських озброєнь. Вона стала одним з найважливіших аспектів англо-німецького суперництва і суттєвим компонентом «світової політики як політики сили. Існував тісний і нерозривний зв'язок військово-морської політики із колоніальною та зовнішньополітичною експансією Німеччини в цілому, будівництва потужного військово-морського флоту із завданнями збереження і розширення віддалених від метрополії колоніальних володінь і опорних пунктів. Створення останніх при підтримці Тірпіца і Бюлова неминуче вело до загострення міжімперіалістичних протиріч на міжнародній арені. Німецька «світова політика», ідейні, політичні та економічні основи якої були закладені в кінці XIX ст., неминуче штовхала імперію Вільгельма II до війни, в ході

якої вона мала витіснити конкурентів і остаточно зайняти «місце під сонцем як велика та впливова «світова держава».

Джерела та література

1. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages (далі – Reichstag).. – В., 1896. – Bd.5. – 1896. – 1.12. – S.3639.
2. Ibid. – 1896. – 2.12. – S.3651.
3. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871 – 1914 (далі – GP). – В., 1922. – Bd.13. – №3396.
4. Туполев Б.М. Кайзеровский военно-морской флот рвется на океанские просторы (конец XIX – начало XX в.) / Б.М.Туполев // Новая и новейшая история. – 1982. №3. – С.135.
5. Ерусалимский А.С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века. 2-е изд. / А.С. Ерусалимский. – М., 1951. – С.328.
6. Reichstag. – Bd.7. – 1897. – 18.03. – S.5149.
7. Bülow V. Denkwürdigkeiten: In 2 Bde. / В. Bülow. – В., 1930. – Bd.1. – S.59.
8. Ротштейн Ф.А. Международные отношения в конце XIX века / Ф.А.Ротштейн. – М. – Л., 1960. – С.482.
9. Reichstag. – Bd.1. – 1897. – 6.12. – S.47.
10. Архив внешней политики Российской империи. – Ф.Канцелярия. – Д. 21. – 1897. – Л. 336.
11. Reichstag. – Bd.1. – 1897. – 6.12. – S.60.
12. Alldeutsche Blätter. – 1898. – 6.03. – №10.
13. Тирпиц А. Воспоминания: пер. с нем. / А.Тирпиц. – М., 1957. – С.143-144.
14. Alldeutsche Blätter. – 1898. – 3.04. – №14.
15. Гейдег Г. Монополии. Пресса. Война / Г.Гейден. – М., 1964. – С.35.
16. Reichstag. – Bd.4. – 1899. – 11.12. – S.3292-3295.
17. Ерусалимский А.С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века. 2-е изд. / А.С.Ерусалимский. – С.537.
18. GP. – Bd. 15. – №4457.
19. Алафузов В.А. Доктрины германского флота / В.А.Алафузов. – М., 1956. – С.18.
20. Ротштейн Ф.А. Международные отношения... / Ф.А.Ротштейн. – С.633.
21. Bülow V. Op. cit. – Bd.1. / В. Bülow. – S.415-416.
22. Alldeutsche Blätter. – 1899. – 11.06. – №24.

ЗМІСТ

Савчук П.О. ПОСТОЛОВСЬКИЙ РУСЛАН МИХАЙЛОВИЧ – ЛЮДИНА, ОРГАНІЗАТОР, НАУКОВЕЦЬ.....	3
---	---

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Жук О. М. СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕЛЕНЬ КРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В 1569-1648 РР.	13
--	----

Карімова К. В. ВПЛИВ ЕТНІЧНИХ ГРУП НА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В КІНЦІ ХVІІІ – СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.	28
--	----

Іванова В.О. ГЕНЕРАЛ М.І. ДРАГОМИРОВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877 – 1878 РР.....	34
--	----

Проскурняк В.П. ОСИП МАКОВЕЙ ТА ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	51
---	----

Пальчевський Р.С. СОКІЛЬСЬКИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ	63
---	----

Журавльова С.П. УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.....	71
---	----

Дерман І. П. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В 20-ТІ – НА ПОЧАТКУ 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	82
---	----

Давидюк Р.П. ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАНІЯ ВОЛИНЦЯ В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	91
---	----

Гуменюк О. В. ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1939-1941 РР.).....	102
Півоварчук В.М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН 1939-1941 РР.....	108
Капіган Л.І. МОВНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ В ЗАКАРПАТТІ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ	115
Киридон П.В. ДІЯЛЬНІСТЬ НОМЕНКЛАТУРИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В 1945-1953 РОКАХ	128
Дубей В.І. ЗАСАДИ АВТОТРАНСПОРТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ...	141
Киридон А.М. УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ФОРМАТІ КРОС – ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	149
Петрук Л.П. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	167
Чорна Л.О. РІДНА ПРИРОДА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ.....	176
Безкоровайна О.В. ФІЛОСОФСЬКІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНА ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ.....	185
Карпухіна Т.О. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У НОВІТНІЙ ПЕРІОД	207

Веремейчик Л. Ф.
ДУХОВНЕ СЛУЖІННЯ ТА КАПЕЛАНСТВО В ЗБРОЙНИХ
СИЛАХ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 232

Сойчук Р.
СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНА УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ 243

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепя Б.А.
ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕСОПНИЦІ..... 255

Семешук В. М.
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ТА ПРИРОДНИЧІ
ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ МЕЛІОРАТИВНИХ
РОБІТ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ..... 266

Прищепя О.П.
УЧАСТЬ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ФОРМУВАННІ
МІСЬКОГО ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА) 273

Галуха В.Л.
УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
Й ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ У ХОДІ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ
НА ВОЛИНІ У МІЖВОСННИЙ ПЕРІОД..... 283

Жив'юк А.
ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ
КОМПАРТІЙНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ВПРОДОВЖ 1940-х РОКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У) 293

Михальчук Р. Ю.
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ГОЛОКОСТУ В ПІВДЕННІЙ
РІВНЕНЩИНІ (на прикладі Здолбунівського району)..... 304

Ларькіна Л.М.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СТВОРЕННЯ КОМІСІЙ СПРИЯННЯ ЗА ДОТРИМАННЯМ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ
НА ВОЛИНІ (1961–1966 рр.) 316

Доброчинська В. А., Шеретюк В.М.
СТОРИНКИ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1967–1998 рр.)..... 322

Білявцева О.В.
ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
ТА САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНЦІВ
ПРАВОСЛАВНИМИ МОНАСТИРЯМИ РІВНЕНЩИНИ
(НА ПРИКЛАДІ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОГО
ГОРОДОЦЬКОГО ТА СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО
КОРЕЦЬКОГО ЖІНОЧИХ МОНАСТИРІВ) 339

Жилюк С. І.
СТАНОВИЩЕ ІУДЕЙСЬКИХ ГРОМАД
НА ЖИТОМИРЩИНІ В РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ..... 346

Чура В.І.
НАСЛІДКИ КОМПАРТІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ
НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1988 РОЦІ..... 357

Демянюк І.В.
ПРЕДТЕЧА НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОГО
РУХУ УКРАЇНИ НА РІВНЕНЩИНІ..... 368

**ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС**
Полнохович Ю. Ю.
«ЮВІЛЕЙНІ ЦЕРЕМОНІЇ» ЗА ДАНИМИ НАПИСІВ
МАЙЯ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ..... 385

Петрович І.
ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ФЕОДАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ЧЕХІЇ..... 395

Якимчук О.О.
НАСТУП ДЕРЖАВИ НА МАЙНОВІ ІНТЕРЕСИ
КНЯЗІВ ЛЮБОМИРСЬКИХ У КОНТЕКСТІ
ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР. 404

Шеретюк Р.М. ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕРЕДОВИЩІ УНІАТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	415
Венгер Н. В. ЕТНІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ СТ. ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: НА ПРИКЛАДІ МЕНОНІТСЬКОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ	424
Троян С.С. НІМЕЧЧИНА НА ШЛЯХАХ «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»: АДМІРАЛ А. ФОН ТІРПІЦ І ПРОГРАМА БУДІВНИЦТВА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ	444
Василюк А.В. СПІЛКИ У ПРАЗІ В 1890-1910 РОКАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ МІЖЕТНІЧНОГО КЛІМАТУ	454
Бунечко С. М. АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПОЛЬЩІ 1930-Х РР. КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	464
Луцик Г. РОЛЬ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ СЛОВАЧЧИНИ У СТАНОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1945-1948 РОКИ).....	476
Субот О.А. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 1948 – 1954 РР. «СПРАВА СЛАНСЬКОГО».....	497
Філіпчук І.В. РОЛЬ ЧАСОПISУ «LITERARNI LISTY» У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.....	517
Віруцька С.В. БОЛГАРІЯ І «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 РОКУ	521

Жулканич Н., Безега Т.
ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
В РУМУНІЇ (80-90-і рр. ХХст.)..... 532

Санжаревський О.І.
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМИН
РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ З КРАЇНАМИ БАЛТІЇ
В 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ..... 541

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

Савчук П.О.
НАУКОВА ШКОЛА
«ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ»..... 550

Грипич С.Н.
ПОСТАТЬ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
ТА КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ..... 561

Деміроглу Х.
ІСТОРИЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ВОЛЗЬКИХ БУЛГАР..... 570

Синяк І.Л.
ФОРМУЛЯРИ ВИКОНАВЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО
В ДОБУ НОВОЇ СІЧІ..... 588

Постоловський Р.М.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ У
ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ..... 599

Казначеева Л.М.
ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ВОЛИНСЬКОГО ДВОРЯНСЬКОГО ЗІБРАННЯ..... 635

Троян П.С.
АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ
НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ..... 644

Кузьменко Л.І. ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЙОГО СТОСУНКІВ З РОДИНОЮ	649
Шатрова М.Б. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА КІНЦЯ ХІХ — 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ.....	661
Багрій Т.М. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918 – 1938 РР.) У СУЧАСНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЧЕХІЇ.....	672
Підберезних І.Є. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ США У ДАЛЕКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ (1945-1991 роки): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ.....	683
Хмельницький Б. І. СУСПІЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНІ ДОКУМЕНТИ ІЄРАРХІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ.....	702
Заглинська Л.В. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ: ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	710
Трачук Л. НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ В БІБЛІОГРАФІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗРІЗІ	719
Остапчук Ю.А. ІСТОРІОГРАФІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ КАТАЛОГІВ.....	733
Полянський О. БИТВИ ЗА ІСТОРІЮ УКРАЇНИ: ВІД ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ДО ПРЯМОЇ УКРАЇНОФОБІЇ	744
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	770

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки

Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 21

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *С. С. Троян*

Технічне редагування – *колектив філологів кафедри методики викладання культури української мови РДГУ*

Комп'ютерна верстка – *О. Ю. Третьяк, В. Б. Самсонюк*

Обкладинка – *Г. В. Волохов*

Фото – *В. Ю. Ричко*

Підписано до друку 10.06.2011 р.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет. Друк різнографічний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 42,3.

Тираж 300. Зам. №105/1

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

Видавець О.Зень
Свідоцтво РВ №26 від 6 квітня 2004 р.
пр.Кн.Романа, 9/24, м.Рівне, 33022
тел.: 0-362-24-45-09; 0-67-36-40-727
E-mail: olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
Друк: ПП І. О. Самборський
вул. Толстого, 3, м. Рівне, 33028
тел.: 0-362-22-41-20